

دست‌نامه‌ی معلمانِ «کتاب زندگی»

جلد ۱:

فصول اساسی برای آموزش قرآن به کودکان

مؤلف:

دکتر علیرضا رحیمی



انتشارات

وابسته به موسسه بین‌المللی مطالعاتی نسخ و مخطوطات

فهرست

۱۰	 مقدمه
۱۴	 فصل ۱
۱۵	 تله‌ی آغاز آموزش: طرح پرسش‌های اساسی
۲۰	 فصل ۲
۲۱	 پرسش نخست: چه چیزی را...؟
۲۳	 و مستعدی برای یادگیری قرآن و دانش‌های مربوط به آن
۴۳	 برپایه‌ی دروس آموزش قرآن
۴۷	 فصل ۳
۴۸	 پرسش دوم: آموزش قرآن...؟
۴۸	 آموزش قرآن به گونه‌ی...
۵۶	 فصل ۴
۵۷	 پرسش سوم: چه کسی...؟
۵۷	 معلم چیست؟ نقشی او چیست؟
۵۷	 ویژگی‌های شخصیتی مورد نیاز برای تدریس چیست؟
۶۱	 دانش‌های مورد نیاز برای تدریس چیست؟
۶۶	 یک معلم حقیقی، چگونه با اتکاء به دانش، نقش خود را بر عهده می‌گیرد؟
۷۹	 یک معلم حقیقی چگونه به تعقیق اهداف تربیت عقلانی کمک می‌کند؟
۸۶	 معلم چه دانش‌ها و توانایی‌های دیگری برای تدریس نیاز دارد؟
۹۱	 فصل ۵
۹۱	 پرسش چهارم: به چه کسی...؟
۹۲	 برای شناخت یادگیرنده، چه دانش‌هایی مورد نیاز معلم است؟
۹۷	 کودکان، از چه ویژگی‌های شناختی برخوردارند؟
۱۱۱	 بر اساس شناخت ویژگی‌های تفکر کودکان، به چه راهبردها و ملاحظات تربیتی می‌توان اقدام کرد؟

- فصل ۶ ۱۱۵
- پرسش بنجم: چگونه...؟ ۱۱۶
- نقش و مبلعم: از تفکر برای تدبیر و تربیت تا تدوین در گلابی درسی ۱۱۷
- نقش و مبلعم: تدوین یک سلسله تدوینی درسی قرآن ۱۲۶
- سخن آخر ۱۳۴
- منابع ۱۳۶

www.ketab.ir

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پیش روی شما خواننده‌ی گرمی، جلد نخست از مجموعه‌ای به نام «دست‌نامه‌ی معلمان کتاب‌ زندگی» است که هدف آن، به سامان کردن نظام تربیت قرآنی و قرار دادن زیر مبنای مبانی و اصول دانش تعلیم و تربیت است. نظامی که با همه‌ی گستردگی و وسعت در موضوعات و فعالیت‌ها، از انسجام محتوایی و نیز برنامه‌ی درسی بی‌بهره و بر دانش تعلیم و تربیت و دست‌آوردهای آن بنا نشده است!

مؤسسه‌ی ابن‌الملک مطالعاتی نهج‌البلاغه خرسند است که در زمینه‌ی پژوهش در متون مؤلفی همدیگر، «نهج‌البلاغه» و استخراج آموزه‌های آن و نیز ارائه‌ی مفاهیم و مباحث در قالب متون کاربردی مبتنی بر دانش روز قدم بر می‌دارد و امیدوار است بتواند از این طریق میان «فلسفه» و «نظریه» و «اجرا و عمل» پیوند مستحکمی برقرار نماید.

این مؤسسه، به عنوان یک نهاد علمی، پیرامون آموزش و افتخار است که در فعالیتهای خود، بیش و پیش از هر چیز، به موضوع پراهمیت تربیت و تربیت پردازد. پیش تر نیز با تقدیم اثر دیگری از نگارنده‌ی همین کتاب یعنی «تربیت علوی: بازخوانی یک نامه» در این زمینه تلاش نموده و بزودی نیز اثری از محقق بنانی میر محمد سعید برغل با عنوان «مبانی و روش های تربیت، پژوهشی تطبیقی در سنجش الگوهای تربیتی مکتب طبیعت‌گرا» منتشر خواهد کرد.

مؤسسه‌ی بین‌المللی مطالعاتی نهج البلاغه، بر آن است تا پژوهش در زمینه‌ی سیر امام
امیرمؤمنان علیه السلام را با کوشش‌های مجامع دانشگاهی پیوند زده و ضمن تلاش‌های
علمی و آکادمیک، در تبدیل آموزه‌های علوی به برنامه‌هایی برای زندگی انسان مسلمان
در عصر حاضر بکوشد و در این زمینه، دست‌همه‌ی فرهیختگان حوزوی و دانشگاهی

را برای انجام مطالعات موردی و کاربردی در این حوزه به گرمی می‌فشارد و امیدوار است از نظرها و نقد همه‌ی آنان برخوردار و بهره‌مند گردد.

در پایان امید است این کتاب که به قلم یکی از متخصصان تعلیم و تربیت کشور که سال‌هاست در زمینه‌ی تعلیم و تربیت و مطالعات اسلامی تلاش نموده و قلم می‌زند، برای سامان‌دهی به اقدامات تربیتی همه‌ی معلمان ارجمند و کارشناسان محترم بکار آمده و مورد قبول درگاه الهی واقع شود.

مؤسسه بین‌المللی مطالعاتی سنج‌السلامه

www.ketab.ir

مقدمه

همه‌ی مشکلات برای برطرف شدن باید به مسئله تبدیل شوند. همه‌ی مسایل نیز برای حل شدن باید به پرسش تبدیل شوند. همه‌ی پرسش‌ها را نیز می‌توان در چند پرسش اساسی جای داد: هستی؟ چیستی؟ چرایی؟ و چگونگی؟^۱

تربیت عرصه‌ی مسایل بی‌شمار و پرسش‌های فراوان است، اما پرسش‌هایی که برای این ابعاد تعلیم و تربیت را (که جنبه‌های دیگر صرفاً در پرتو آنها معنادار خواهند بود) مورد توجه اندیشمندان و محققان قرار می‌دهد، این سه پرسش عبارت‌اند از:

۱. تربیت چیست؟

۲. تربیت چرا؟

۳. تربیت چگونه؟

هر چند پاسخ به این سه سؤال در تمام‌ی دانش‌های مرتبط با تعلیم و تربیت را شامل می‌شود اما به تعبیر مولانا «آب دریا را در تن نمی‌سازد، هم به قدر تشنگی باید چشید!» یعنی معلمان و والدین که عهده‌دار تربیت نسل به نسل و انتقال سبک زندگی و ارزش‌های اصلی و اساسی خود هستند، به دانستن در باره‌ی پاسخ هر سه سؤال نیازمندند.

نکته‌ی مهم این است که، در تربیت، به هنگام پاسخ به سؤالاتی از قبیل «تربیت چیست؟» و «چرایی آن؟» تفاوتی بین معلم و والدین وجود ندارد اما با توجه به سؤال سوم (چگونگی تربیت) از سوی معلم، با والدین متفاوت است. معلمان به خلاف والدین، در محیط‌های برنامه‌ریزی شده، سازمان‌دهی شده و از پیش اندیشیده شده و نیز با سرعت و در قالب زمان محدود به کار تربیت کودکان می‌پردازند و همین نیاز آنان را به توجه بیشتر به جنبه‌های فنی و روش‌های تربیتی و مدیریت و ابعاد تکنولوژیک آموزش بیشتر و بیشتر جلوه می‌سازد.

کتاب حاضر که اولین جلد از مجموعه «دست‌نامه معلمان کتاب زندگی» است، به مباحث اساسی برای آموزش قرآن به کودکان می‌پردازد و عهده‌دار پاسخ به این سؤالاتی است:

^۱ حکیم سبزواری در این باره گفته است: «أَسْأَلُ الْمَطْلَبِ ثَلَاثَةً عِلْمٌ مَطْلَبٌ مَا، مَطْلَبٌ هَلْ، مَطْلَبٌ نِمَ» یعنی اساس مطالب سه چیز است: سؤال از چیستی (ما)، سؤال از هستی و حالت آن (هل)، سؤال از چرایی (نِم).

اساسی برای کمک رساندن به یک معلم و بویژه به معلمان قرآن است. اما کتابی است کوتاه مختصر و به نحوی بسیار اجمالی به طرح و بحث مطالب می‌پردازد.

چرا این کتاب، چرا این موضوع، چرا این عنوان؟

تبیین انگیزه‌ی نگارش یک کتاب، بی‌شک، نشان‌گر خطوط اصلی و هادی جریان شکل‌گیری «تألیف» است. این که چرا چنین کتابی به رشته‌ی تحریر درآمده است، می‌تواند ترجمان بدیث و نحوه‌ی نگرش نویسنده‌ی کتاب به موضوع مورد نظر باشد.

یکی از دلایل تألیف این کتاب، شاید برخورد نگارنده با واقعیت تلخی است که در طول زندگی حرفه‌ای خود، در میان افراد و در سطح جامعه مشاهده کرده است. این واقعیت تلخ، همانا تناقضی است که هرگز محو نشده می‌شود، زیرا آنان با وجود اهمیتی که در ظاهر برای امر تربیت قائل‌اند و با این که به سبب تأثیر آن در زندگی ظاهراً وقوف دارند، اما آن را جدی تلقی نمی‌کنند.

دلیل قاطع این بی‌توجهی، این است که معلمان، بخصوص معلمانی که به کار آموزش قرآن مشغول هستند بدون برخوردی از دانش و در باره‌ی «پداگوژی»^۲ یا «علوم تعلیم و تربیت»^۳ و «دانش تدریس»^۴، به این کار می‌پردازند.

براستی چرا امر تربیت و آموزش اطفال، با این همه پیشرفت‌های مختلف علوم تعلیم و تربیت و دانش‌هایی که به این حوزه کمک‌رسانی می‌کند، به گونه و پیش پا افتاده قلمداد می‌شود، و هر کسی، با هر توانی وارد عرصه‌ی بسیار خطیر آموزش و تربیت کودکان می‌شود؟! آیا این، مصداق روشنی از بی‌توجهی به تربیت و آموزش نیست؟!

آیا در چنین شرایطی کودکان ما ضرر نمی‌کنند؟!

خواننده‌ی آگاه می‌داند که پرسش‌های فوق درخور توجه‌اند و نمی‌توان آنها را سرسری گذشت و در پاسخ به آنها شتاب کرد. از خود می‌پرسیم به‌راستی چگونه امکان دارد که امری برای بیشتر

^۲ pedagogy

^۳ Sciences of education

^۴ didactics

افراد یک جامعه مهم باشد و در عین حال عملاً مورد بی توجهی قرار گیرد؟ این پرسش، بیانگر واقعیتی تأمل برانگیز است و البته صرفاً محدود به امر تعلیم و تربیت نیز نمی شود.^۵

این که افراد، بسیاری از مسائل اساسی و مهم انسانی را جدی تلقی نمی کنند، نه ادعایی گزاف است و نه واقعیتی نیازمند پژوهش. هر چند دلیل این امر (چرا معمولاً چنین است که مردم مسائل مهم و اساسی زندگی را جدی نمی گیرند؟) نیازمند پژوهش و تأملات جدی است.

پیش از این فوق یکی از انگیزه های تألیف این کتاب بوده است. انگیزه ی دیگر اما عشق و علاقه ی معلمان به دانستن در این باره است. معلمانی که فداکارانه، تمام نیرو و وقت خود را صرف آموزش کودکان می کنند و خود نیز به ناتوانایی ها و نادانسته های خود معترفند.

این کتاب با هدف ارائه ی مطالبی هر چند ناقص، کوتاه و مختصر به این معلمان نگاشته و آن را جلد اول یک مجموعه قلمداد کردیم تا شروعی باشد برای فعالیت های آینده.

تشکر و قدر دان

ایده ی اصلی تهیه ی این کتاب از زمانی در ذهن بنده شکل گرفت که مشغول برگزاری دوره های آموزشی برای معلمان قرآن ساری و تربیت پسران و دختران پسران بودم. آنان با عشق و علاقه و با انگیزه ی بسیار کار خود را ارج می نهادند و در حقیقت خود را گران سنگ تلقی می کردند؛ حقیقت نیز چنین بود اما واقعیتی بسیار دردناک همواره مرا رنج می داد و کماکان می دهد و آن این که آنها نیز همانند اغلب معلمان برای انجام درست کار خود و به دست آوردن مستحکمی پناهنده اند و دانش و مهارت های آنها برای تدریس مفاهیم شریف و بلند مرتبه ی قرآن بسیار ناچیز است. این احساس نیاز، آتش شوق برای نگارش این کتابی را در من برافروخت. این کتابی بی گیری ها و اصرار همکاران ارجمندم آقای دکتر رحیم قربانی و خانم ها الهی نیک و نوید به این آتش هیزمی افزود. آن چه در این کتاب و جلد های بعدی درج خواهد شد، حاصل فروتنی و این عطش است و اکنون باید بیش و پیش از هر کس از سازمان قرآن و عترت و رئیس محترم آن آقای دکتر قربانی و همکارانشان برای ایجاد انگیزه ی نگارش این کتاب تشکر کنم. سپس از همسرم خانم لیلاکریلایی حاجی که نقشی اساسی در مراحل پژوهش، سازمان دهی محتوای

^۵ به نظر می رسد این یکی از ویژگی های ذاتی آدمی است که گاه نسبت به مسائل مهم و اساسی حیات خود بی توجه است. مرگ، بهترین نمونه برای این گونه امور است. با اینکه هیچ واقعیتی در زندگی آدمی به اندازه مرگ اهمیت ندارد، اما اغلب انسان ها آن را جدی تلقی نمی کنند.

کتاب و در نهایت تدوین و ویرایش آن را به عهده داشته است صمیمانه تشکر کنم. در واقع بخش مهمی از محتوای این کتاب، حاصل مساعی فکری و تلاش بی‌وقفه‌ی ایشان است. همچنین وظیفه دارم از دوست دانشمند حمیدرضا سلمانیان که با دقت و توجه کامل مطالب کتاب را خوانده و به موقع و به جا اظهار نظر نموده است، صمیمانه تقدیر کنم.

در پایان، همواره، بیش از هر کس خود را مدیون اندیشه‌های دانشمند محترم مآدک علی شریعتمداری می‌دانم که بی‌شک بخش اعظمی از دانش اندک خود را از محضر ایشان کسب کرده‌ام و وامدار اندیشه‌های مرقیانه‌ی ایشان هستم. امید است این نوشتار، قسطنطنیاسی کوچکی در برابر بهره‌های فراوانی باشد که از محضر ایشان برده‌ام.

علیرضا رحیمی^۶

شهریورماه ۱۳۹۳